

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 14 (27)

Суми – 2019

**SECTION 4
LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW**

**СЕКЦІЯ 4
ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i14.p34>

**МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

*Бориченко Катерина Валеріївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних проблем механізму правового регулювання відносин у праві соціального забезпечення. Встановлено, що досліджуване правове явище включає в себе дві складові: визначення саме ефективності механізму правового регулювання галузевих відносин та встановлення внутрішньої будови механізму, визначення місця кожного його елементу у їх системі, за допомогою якої здійснюється регулювання суспільних відносин, у яких реалізується, охороняється і захищається право на соціальний захист. Зроблено висновок, що з урахуванням кількості наукових праць, предметом яких були окремі елементи механізму правового регулювання суспільних відносин у праві соціального забезпечення, більш доцільним є дослідження даного явища через призму встановлення його ефективності, здатності адекватно регулювати галузеві суспільні відносини.

На підставі дослідження численних точок зору науковців щодо визначення поняття механізму правового регулювання, зроблено висновок, що механізм правового регулювання суспільних відносин у праві соціального забезпечення є системою правових засобів, способів та форм, за допомогою яких відбувається регламентація соціально-забезпечувальних, процедурних і процесуальних відносин у праві соціального забезпечення з метою забезпечення ефективного задоволення інтересів особи на отримання конкретних видів соціального захисту з метою профілактики, попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації особи до нових умов життєдіяльності

Доведено, що механізм правового регулювання суспільних відносин, у яких здійснюється, охороняється і захищається право на соціальний захист має свою галузеву своєрідність, проте потребує нового осмислення з метою регламентування галузевих відносин виходячи з необхідності задоволення, у першу чергу, індивідуального, а не публічного інтересу, але зі збереженням мінімальних державних гарантій у сфері соціального захисту населення.

Ключові слова: право на соціальний захист, механізм правового регулювання, механізм забезпечення права, соціальний ризик, суспільні відносини у сфері права соціального забезпечення.

Borychenko K.V. The mechanism of legal regulation of relations in the law of social security.

The article is devoted to the research of theoretical and practical problems of the mechanism of legal regulation of relations in the law of social security. It was established that investigated legal phenomenon includes two components: the definition of the effectiveness of the mechanism of legal regulation of branch relations and the establishment of the internal structure of the mechanism, determining the place of each of its elements in their system, through which regulates the social relations, which are implemented, guarded and protected the right to social protection. It is concluded that taking into account the number of scientific works, the subject of which were separate elements of the mechanism of legal regulation of social relations in the law of social security, it is more expedient to study this phenomenon through the prism of establishing its effectiveness, the ability to adequately regulate sectoral social relations.

On the basis of the research of numerous points of view of scientists on the definition of the concept of the mechanism of legal regulation, it is concluded that the mechanism of legal regulation of social relations in the law of social protection is a system of legal means, methods and forms, through which the regulation of social-security and procedural relations in the law of social security in order to ensure the effective satisfaction of the individual's interests for specific types of social protection for the purpose of prevention, overcoming and / or mitigation the adverse effects of social risk, adaptation to new living conditions.

It is proved that the mechanism of legal regulation of social relations in which right to social protection is implemented, guarded and protected has its sectoral originality, but requires a new understanding in order to regulate sectoral relations based on the need to satisfy, first of all, individual, not public interest, but with the preservation of minimum state guarantees in the field of social protection of the population.

Keywords: the right to social protection, the mechanism of legal regulation, the mechanism of right enforcement, social risk, social relations in the field of social security law.

Постановка проблеми. У сучасних умовах у ході соціального розвитку держави і суспільства право на соціальний захист набуває все нових рис, що пов'язано з економічними, ідеологічними, соціально-політичними та організаційними факторами. У той же час, сама наявність відповідних передумов трансформації досліджуваного права сама по собі не гарантує реальність права на соціальний захист, безперешкодність його здійснення, захист відповідного права від посягань та порушень.

Саме для забезпечення дієвості загальносоціальних факторів існують правові умови, до яких належать діючі принципи права, норми права, інші правові явища, тобто законодавчо закріплена система заходів правової охорони особистості і засобів правомірного здійснення права особи на соціальний захист.

Це означає, що в нормах права, закріплених в них юридичних засобах конкретизується право особи на соціальний захист, визначається порядок його здійснення, охорони та захисту.

Таким чином, саме механізм правового регулювання чи не найбільшим чином впливає на забезпечення права людини на соціальний захист, оскільки відповідні норми права, у першу чергу, приймаються з метою регулювання соціально-

забезпечувальних відносин, охорони та захисту відповідного права в рамках процедурних та процесуальних відносин. З цієї точки зору, вони повинні здійснювати виключно позитивний вплив на забезпечення права людини на соціальний захист і бути нічим іншим, як вимогою правомірної реалізації правових приписів.

Аналіз останніх досліджень. Характеристика механізму правового регулювання відносин у праві соціального забезпечення, які виникають та змінюються з метою забезпечення права особи на соціальний захист, неможлива без дослідження наукових праць вчених у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, зокрема таких як: М.Г. Александров, С.С. Алексєєв, М.І. Матузов, О.Ф. Скакун та ін., які неодноразово зверталися до визначення поняття, ознак, структури відповідного правового явища. Дослідженню механізму правового регулювання відносин у праві соціального забезпечення присвячені також наукові праці таких дослідників у сфері теорії права соціального забезпечення, як: Н.Б. Болотіна, П.Д. Пилипенко, С.О. Сільченко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.М. Ярошенко та ін. Тим не менше, наукові висновки цих та багатьох інших вчених не відповідають повною мірою сучасному стану розвитку науки права соціального

забезпечення, оскільки у більшості своїй були проведені за часів пріоритету державного забезпечення осіб, що постраждали від несприятливих наслідків соціальних ризиків, без врахування ринкових засад при здійсненні соціального захисту, як це характерно для сучасних соціально-економічних умов розвитку суспільства.

З урахуванням вищевикладеного метою даної статті є комплексне дослідження поняття та особливостей механізму правового регулювання відносин у праві соціального забезпечення, в рамках яких забезпечується право на соціальний захист, та формулювання його авторського визначення.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, варто звернути увагу, що у сучасних соціально-політичних та економічних умовах велике значення має актуальність правового регулювання суспільних відносин, у яких здійснюється, охороняється і захищається право на соціальний захист, яке має відповідати новим соціально-економічним реаліям.

Як зазначає О.М. Ярошенко, поглиблення економічних реформ, насамперед рівноправне існування різних форм власності, свобода підприємництва, вільний вибір видів зайнятості – все це створює принципово нову соціальну, економічну й правову ситуацію і викликає потребу в адекватному правовому механізмі. Зміст права на соціальний захист має визначатися таким чином, щоб не породжувати, так званої, зрівнялівки й утриманських настроїв при розподілі і споживанні життєвих благ, а навпаки, посилювати мотивацію до праці, створювати умови для її найповнішого виявлення [1, с. 347].

У той же час, в реальному житті, особливо у сучасних умовах, стан правового регулювання суспільних відносин, у яких здійснюється, охороняється та захищається право на соціальний захист, характеризується низькою якістю та неефективністю окремих правових норм, наявністю юридичних колізій, прогалин і т.д. У зв'язку з чим, на думку Ю.В. Анохіна, варто звернути увагу, що належне забезпечення прав людини, у тому числі й права на соціальний захист, залежить не від кількості норм права, а від їх якості, від рівня досконалості законодавства [2].

Таким чином, на нашу думку, цілком обґрунтованим є висновок про те, що механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері соціального захисту (механізм утвердження права на соціальний захист) займає чільне місце у системному механізмі забезпечення права на соціальний захист.

Звертаючись до визначення поняття механізму правового регулювання суспільних відносин у

сфері соціального захисту варто констатувати, що відповідна родова правова категорія (механізм правового регулювання) є досить дослідженою у загальнотеоретичній юриспруденції, формулюванню її дефініції присвячено чимало наукових праць. Водночас майже всі наукові висновки вчених зводяться до того, що досліджувана правова категорія представляє собою систему засобів, заходів та інших елементів впливу на суспільні відносини.

Так, про поняття механізму правового регулювання одним з перших писав М.Г. Александров [3, с. 183-213], висновки якого лягли в основу наукових досліджень й інших науковців [4]. Механізм (структура) правового регулювання спеціально аналізувався також В.М. Горшеньовим [5, с. 32-33].

Згадуючи про зародження наукових пошукові щодо визначення поняття механізму правового регулювання неможна не згадати С.С. Алексєєва, який зазначав, що механізмом правового регулювання є взята в єдності вся сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини [6, с. 29].

У більш сучасних наукових працях, механізм правового регулювання визначається, як: узятая в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок [7, с. 498]; сукупність юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин [8, с. 213]; система послідовних юридичних заходів, що здійснюються з метою впорядкування суспільних відносин, сприяння задоволенню інтересів суб'єктів права [9, с. 224] і т.д.

А.В. Коструба стверджує, що механізм правового регулювання суспільних відносин є досить об'ємною системою правових елементів через те, що він дозволяє не лише визначити взаємозв'язки між нормою права, юридичним фактом, правовідносинами та актами правореалізації, а й встановити у прикладній площині особливості впливу норм права на суспільні відносини [10, с. 45].

Одним з найактуальніших досліджень механізму правового регулювання стала монографія Я.В. Сімутіної, у якій автор зазначає, що механізм правового регулювання трудових відносин можна визначити як систему правових засобів, способів та форм, за допомогою яких відбувається регламентація суспільних відносин у сфері найманої праці з метою приведення їх у

відповідність з визначеними державою моделями поведінки в рамках трудових правовідносин [11, с.30].

Водночас, не можна не зазначити, що не всі науковці погоджуються з доцільністю та необхідністю існування та дослідження такої правової категорії, як «механізм правового регулювання». Зокрема, Л.О. Корчевна стверджує, що досліджувана категорія з'явилася в радянському правознавстві в той період, коли вся радянська наука ототожнювалася з природничою наукою, а тому усталене розуміння механізму правового регулювання зорієнтоване на причинно-механічну картину світу, згідно з якою вважалося, що всі явища викликаються причинами і оцінюються відповідно до законів механіки. Розвиваючи свою точку зору науковець пише, що з урахуванням гуманітарної природи загальнотеоретичної юриспруденції цитовані визначення механізму правового регулювання, що ґрунтуються на механістичному підході, є надто спрощеними та не відображають реальної правової природи даного явища та взагалі доцільність його виділення та дослідження [12, с. 118].

У той же час, автори Розділу 2 «Основні напрями розвитку цивілістичної доктрини України» у фундаментальній праці «Правова доктрина України» у 4-х томах зазначають, що категорія механізму правового регулювання не може бути беззастережно відкинута правознавцями. На думку науковців, вона має посісти своє, належне тільки їй, місце в структурі правових явищ і процесів і не претендувати на заміщення собою інших явищ, що, на жаль, часто має місце в наукових дослідженнях.

Обґрунтовуючи передчасність висновків Л.О. Корчевної щодо неможливості механічного перенесення на тло права природничих категорій у зв'язку з його гуманітарною сутністю, науковці зазначають, що категорія «механізм правового регулювання» є не єдиною, що має первісне природне походження, вказуючи на зміст таких понять як структура, система, регулювання тощо. При цьому такі терміни досить часто мають відносно умовне значення, оскільки означають такі юридичні поняття, що за своїми характеристиками не повністю збігаються з тими природними поняттями, які позначаються цими ж термінами [13, с. 302]. Очевидно, що цілком неважливим є походження тієї чи іншої категорії, оскільки використання терміна, притаманного одній науці, в рамках іншої зустрічається досить часто. Ключовою в даному аспекті є проблема наповнення визначення такої категорії ознаками, які б характеризували сутність явища (у даному

випадку – механізму правового регулювання) саме як галузевої категорії.

Намагаючись усунути вищевказані недоліки наукових пошуків у сфері визначення механізму правового регулювання автори Великого енциклопедичного юридичного словника «правове регулювання» визначили як (від лат. *regulare* – спрямовувати, впорядковувати) один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави. При цьому зазначається, що правове регулювання забезпечується за допомогою спеціально створеного державою механізму, головними складовими якого є: а) норми права, зафіксовані в законах та інших правових актах, якими визначається модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин (норми права – основа механізму правового регулювання); б) юридичні факти, тобто конкретні життєві обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна чи припинення правових відносин; в) власне правові відносини, тобто суспільні відносини, опосередковані нормами права; г) акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, тобто дії цих суб'єктів у межах приписів відповідних правових норм; д) правові санкції щодо порушників норм права [14, с. 715].

У той же час, варто зазначити, що у правовій науці до цього часу не склалося єдиної точки зору щодо визначення структури механізму правового регулювання. Так, на думку Є.Б. Ручкіна і В.Д. Ткаченко, до складу механізму правового регулювання входять правосвідомість, принципи права, юридичні норми, інтерпретаційні та індивідуальні правові акти, правові відносини, заходи юридичного примусу та юридичної відповідальності, а також деякі правові явища, які залучаються у якості правових засобів для реалізації цілей правового регулювання [15, с. 220-223].

Цікавою видається також точка зору А.В. Коструби, який механізм правового регулювання цивільних майнових відносин розглядає у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні, на думку науковця, механізм правового регулювання є сукупністю об'єктивних явищ правової матерії з урахуванням загальних вимог до суб'єктів права, які в сукупності досягають мети правового регулювання – належну дію правових моделей і спричинення ними відповідних наслідків. До таких явищ правової матерії А.В. Коструба відносить: норму права, юридичний факт, правовідносини, акти реалізації прав та правозастосування. Визначаючи досліджуване явище у широкому розумінні вчений зазначає, що ним поглинаються всі елементи вузького розуміння, які

доповнюються супровідними явищами, що виходять за межі суто об'єктивістського інструментального бачення, зокрема, правосвідомістю, правовими цінностями, правовими ідеалами та правовими стимулами, які спрямовані на досягнення більш глобальної мети правового регулювання – виховання учасників суспільних відносин або їх стимулювання до здійснення певних дій або утримання від них [16, с.11].

На нашу думку, існування цитованих точок зору щодо визначення структури механізму правового регулювання є цілком обгрунтованим з огляду на переконання С.С. Алексєєва про охоплення даним правовим явищем двох сторін правового регулювання.

По-перше – це забезпечення за допомогою сукупності правових заходів правового впливу на суспільні відносини і як наслідок, забезпечення ефективності такого впливу, без акцентування уваги на заходах, якими відповідна мета досягається.

По-друге – це внутрішня будова механізму, його окремі елементи (частини), взяті у співвідношенні. З даної точки зору механізм правового регулювання досліджується шляхом аналізу окремих засобів та заходів правового впливу, взятих у єдності, а також специфічні функції, що виконуються ними в механізмі правового регулювання [6, с. 29].

На нашу думку, у сучасних умовах більш актуальним видається дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин у яких здійснюється, охороняється і захищається право на соціальний захист, саме з точки зору оцінки його ефективності. Відповідна точка зору ґрунтується на визначенні механізму правового регулювання з використанням антропологічного (персонального) підходу, що тісно пов'язаний із сутністю та діяльністю людини, яка стає центром наукових ідей. На нашу думку, саме такий підхід в науці права соціального забезпечення до визначення та дослідження механізму правового регулювання з урахуванням розвитку постіндустріального суспільства, глобальної інформатизації дозволить максимально ефективно забезпечити право особи на соціальний захист, створити умови соціальної захищеності усіх без виключення громадян держави, іноземців та осіб без громадянства.

Прихильником обраного нами підходу є також С.О. Сільченко, який зазначає, що оптимальне дослідження механізму правового регулювання передбачає оцінку ефективності фіксації у нормі права певної моделі соціального захисту та умов її здійснення, встановлення необхідних юридичних фактів і реальності виникнення на їх підставі

галузевих правовідносин, у яких буде задовольнятися інтерес управомоченої особи на отримання певного виду соціального захисту, а також прийняття уповноваженим органом правозастосовного акту, спрямованого на фактичне забезпечення особи тим чи іншим благом [17, с.300].

Безумовно, встановлення засобів, заходів та форм правового регулювання відповідних відносин є надзвичайно важливим питанням, проте, на нашу думку, їх система майже не буде відрізнятися від аналогічних елементів механізму правового регулювання будь-яких інших суспільних відносин, оскільки є більш загальною та універсальною. Крім того, більшість зі структурних елементів відповідного комплексу заходів, засобів та форм вже були предметами окремих дисертаційних досліджень, а отже додаткової характеристики в рамках даної наукової роботи не потребують.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного, механізм правового регулювання суспільних відносин у праві соціального забезпечення можна визначити як систему правових засобів, способів та форм, за допомогою яких відбувається регламентація соціально-забезпечувальних, процедурних і процесуальних відносин з метою забезпечення ефективного задоволення інтересів особи на отримання конкретних видів соціального захисту з метою профілактики, попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації особи до нових умов життєдіяльності.

Варто зазначити, що механізм правового регулювання суспільних відносин, у яких здійснюється, охороняється і захищається право на соціальний захист має свою галузеву своєрідність, що пов'язана з можливістю упорядкування відповідних суспільних відносин положеннями актів органів місцевого самоврядування, колективних договорів, колективних угод, трудових договорів, індивідуальних договірних актів (пенсійних контрактів, договорів добровільного медичного страхування, договорів про надання соціальних послуг) тощо, сфера застосування яких постійно зростає. З огляду на це механізм правового регулювання потребує нового осмислення в межах науки права соціального забезпечення з метою регламентування галузевих відносин виходячи з необхідності задоволення, у першу чергу, індивідуального, а не публічного інтересу, але зі збереженням мінімальних державних гарантій у сфері соціального захисту населення.

Крім того, удосконалення галузевого механізму правового регулювання повинно здійснюватися,

зокрема, удосконаленням законодавства, шляхом забезпечення: найвищого ступеню відповідності правових норм суспільним відносинам, інтересам та потребам суспільства; повноти регулювання суспільних відносин; ясності, чіткості, доступності правових приписів; відсутності протиріч норм

права і норм моралі; законності нормативно-правових актів, тобто їх відповідності Конституції України, вищестоящим нормативно-правовим актам; відсутності правових колізій; систематизації законодавства.

Література:

1. Ярошенко О.М. Значення соціального забезпечення у соціальній державі. Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення: матеріали V Всеукраїнської наук.-прак. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.). Х.: ХНУВС, 2016. С. 345-348.
2. Анохин Ю.В. Обеспечение прав человека: электронный учебник. 2017. URL: <http://be5.biz/pravo/p042/index.html>
3. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. М.: Госюриздат, 1961.
4. Явич Л.С. Новая книга по общей теории советского права. Советское государство и право. 1962. №4. С. 140-156.
5. Горшенев В.М. Участие общественных организаций в правовом регулировании. М.: Госюриздат, 1963.
6. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Издательство «Юридическая литература», 1966.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
8. Теория государства и права: Учебник / Под ред. В.К. Бабаева. М.: Юристъ, 2003. 592 с.
9. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. Юристъ, 2004.
10. Коструба А.В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин : моногр. К.: Ін Юре, 2014. 416 с.
11. Сімугіна Я.В. Юридичні факти в механізмі правового регулювання трудових відносин: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2018. 436 с.
12. Корчевна Л. До критики поняття «механізм правового регулювання». Право України. 2003. №1. С. 117–119
13. Правова доктрина України. Т. 3. Доктрина приватного права України / за заг. ред. Н.С. Кузнецової. 760 с.
14. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.
15. Загальна теорія держави і права: Підручн. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2010.
16. Коструба А.В. Юридичні факти в механізмі припинення цивільних майнових відносин: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 36 с.
17. Сільченко С.О. Механізм правового регулювання соціального страхування: теоретичні аспекти. Держава і право. 2012. Вип. 56. С. 294-300.